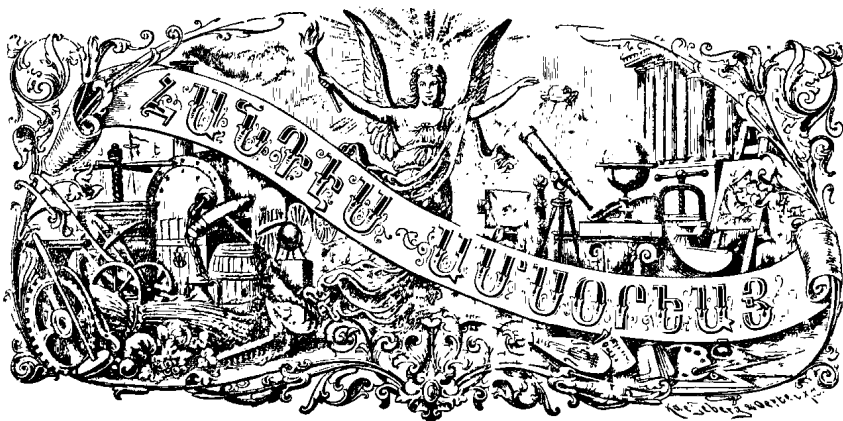

ԲԱՐՈՅԱԿԱՆ, ՈՒՍՈՒՄՆԱԿԱՆ, ԱՐՈՒԵՍՏԳԻՏԱԿԱՆ

ԻԳ. ՏԱՐԻ 1909

Տարեկան 15 ֆր. ոսկի — 6 ռբ.:
Վեցամսեայ՝ 8 ֆր. ոսկի — 3 ռբ.:
Մեկ թիւ կ'արժէ 1-50 ֆր. — 70 կ.:

ԹԻՒ 11, ՆՈՅՆԵՐԵՐ

ՊԱՏՄԱԿԱՆ

ՀԱՅԳԵՒՆՆԻԹՈՐԳ

Ետագայ ծանօթութիւնները արդիւնք են այն խուզարկութեանց, զոր կատարեցինք այս տարի Մայիս 25—30 Գոմֆնիկեան կրօնաւորաց Ս. Պետրոս Եկեղեցւոյ եւ Համանուն վանաց դիւանին եւ Մատենադարանին մէջ որ ի Ղալաթիա Կ.Պոլսոյ, ուր գիմեցինք կարեւոր տեղիքներ գտնելու նպատակաւ մեր ձեռնարկած երկին վերաբերեալ, այն է հաւաքել Ս. Յակոբ Ազգային Հիւանդանոցին պատմութիւնը եւ անոր յարակից դէպքերը: Տեղւոյս Պրիորը P. Gabbriele Moriundo բարեհաճեցաւ աղնուաբար մեր տրամագրութեան ներքեւ թողով գիւանական հին գրութեանց իտալերէն քաղուածոյ մը անոր բնագիրներովն հանդերձ, մշտնջենաւոր պատարագաց տետրներ եւ երկդարեան ժողո-

վոց լատիներէն արձանագրութիւններ: Ասոնցմէ զատ յանձնեց նաեւ երեք հատոր գաղղիներէն գիրք՝ տպուած հերուն ի Պարիս՝ Histoire des Maîtres Généraux de l'Ordre des Frères Prêcheurs 1324—1400 (Պատմութիւն ընդհանուր Մագիստրոսաց՝ կարգի եղբայրք Քարոզողաց 1324—1400), հեղինակութեամբ իրենց Միաբաններէն ժոյն՝ R. P. Mortrier, որ մեր ազգային պատմութեան հետ սերտ աղբրս ունի: Այս գրքին երրորդ հատորին մէջ գտանք գլուխ մը «Միաբանեալ Եղբայրք Հայաստանի» վերնագրով (էջ 321), զոր թարգմանաբար քաղել փութացինք շուսփելով միայն այն կէտերը՝ որ Չամչեան Մեծ պատմագիրն աւանդածներուն վրայ առաւելութիւն եւ կամ տարբերութիւն մը յառաջ կը բերեն:

... Մինչ Գոմֆնիկեան՝ Միաբանութիւնը Արեւելքի մէջ ծառայող անգամոց իրաւունքները սեղմելուն պատճառաւ պիտի քակուի, նշանաւոր գործ մը աւելի եւս կ'ամրապնդէ զայն եւ կը զարգացնէ: Պերուզցի Ֆրափրանքո Սրբազան Եպիսկոպոսը 1324ին Պարսկաստանի մէջ կը հիմնէ Գոմֆնիկեան Եկեղեցի մը, որուն նուիրապետութիւնը կը շնորհուի

1 Այսպէս կը կոչուի եղբայրք Քարոզողաց կարգին ընդհանուր Մեծաւորները:

2 Եղբայրք Քարոզողաց Միաբանութիւնը հաստատուաւ 1215 ի Թուուզ՝ իր Հիմնադրին անուամբը երբեմն Գոմֆնիկեան աւ կը կոչուի:

Գովհաննէս ԻՐ Քահանայապետէն: Այս վիճակը
կը բովանդակէր Սուլթանիէի Արքեպիսկոպոսա-
րանը եւ ուրիշ վեց թեմական Եպիսկոպոսա-
րաններ: Ասոնցմէ մին Մարաղան ունեցաւ իր
գլուխը Երջանկայիշատակ Բարթողիմէոս Պար-
վան, որուն ազգեցութիւնը դարձոյց ի կաթո-
ղիկէ հաւատս մայազգի Բարսեղեան կրօնաւո-
րաց մեծագոյն մասը:

Ասոնք՝ ուսանելով անկէ եւ անոր ընկեր-
ներէն, եւ որոնց բարի օրինակաւ եւ Սահմանա-
դրութեանց ընթերցմամբ, զօրահայրէնի թարգ-
մանած էին, համակերպեցան Գոմիիկեան կեան-
քին, եւ ուզեցին որդեգրիչ նոյն Միաբանու-
թեան եւ անոր կանոնաց հետեւիլ: Երջանկա-
յիշատակ Բարթողիմէոսին մահուրէն ետքը՝ որ
ի 1333, Տէր Գովհաննէս Քոննեցին որ Բարսե-
ղեան կրօնաւորաց կաթողիկէ դաւանաբը ըն-
դունելուն մեծ յորդորողն եղած էր, գնաց
Հռոմ եւ Ավինիոն¹ աւելի եւս հաստատուելու
համար կաթողիկէ հաւատոյ ճշմարտութեանց
վրայ, եւ ի մտոյ ուսումնասիրելու Եղբարց Քա-
րողոցաց կառավարութիւնը: Աերադառնալով
իր վանքը՝ գումարեց Միաբանութեան կրօ-
նաւորները, որ բազմաթիւ վանքեր ունէին
Հայաստանի մէջ, եւ անոնց յայտնեց իր միտքը
Գոմիիկեանց կանոնը ընդունելու: Նոյն իսկ
ինքը ասոր կը վկայէ Գոմիիկեանց կանոնին
հայրենի թարգմանութեան յառաջաբանմա-
կին մէջ: «Արեւելք մոնեղով, կըլէս, եւ եւ
ընկերներս որոշեցինք ապրիլ ըստ կանոնաց
Ս. Օգոստինոսի եւ ըստ Սահմանադրութեանց
Ս. Գոմիիկոսի, զոր մտադիր էինք ընդունիլ
իւրեւ հայր, հիմ եւ սկիզբ մեր Միաբանու-
թեան: Ուխտեցի լատին Ֆրա Գովհաննէսին
առջեւ, կարգեալ Եպիսկոպոս Թիֆլիսու Հռոմայ
Քահանայապետէն: Ապա իմ ընկերներս ընտրե-
ցին զին, Եպիսկոպոսէն ղըվուած արտօնութեանց
համաձայն, գաւառական մեծաւոր մեր Մի-բա-
նէս² Եղբարց կարգին:»

Այս Ֆրա Գովհաննէս Թիֆլիսու Եպիսկո-
պոսը, Երջանկայիշատակ Բարթողիմէոսին ընկեր-
ներէն մին, մեռաւ Պերայի վանքին մէջ 1348,
շարունակողն այն սուրբ անձին մեծ գաղափա-
րին, զոր իրականացնելու գոհունակութիւնն

ունեցաւ: Ընդունելով Քոննեցոյն ուխտը եւ
անոր ընկերներ, որուն ազգեցութիւնը Բարսե-
ղեան վանքերը իրեն պիտի հետեւցնէր, կը
հաստատէր Հայաստանի մէջ Գոմիիկեան
Միաբանութեան տեղացի ճիւղ մը պնդօրէն
պատուաւանալ նոյն Միաբանութեան հին ար-
մատոյն վրայ: Եւ այս էր կուսան ոտից մ'ունե-
նալ Հայ երկրին մէջ, եւ ապահովել անոր ժո-
ղովրդոց, որ յիշեալ կրօնաւորներուն ուղղու-
թեան կը հետեւէին, կաթողիկէ հաւատոյ աղ-
այիս եւ մշտակալ բարիքները:

Միաբանեալ Եղբարց առաջին ուխտողը,
եւ կամ ինչպէս կը կոչեն այս նոր Քարողոց
Եղբայրները, գաւառական մեծաւորը, Ֆրա Գով-
հաննէս Քոննեցին համաձայնութեամբ Թիֆլիսու
Եպիսկոպոսին կարգադրեց իր Միաբանութիւնը:
Որոշուեցաւ Ս. Օգոստինոսի կանոնները պահել
եւ Քարողոց Եղբարց սահմանադրութիւնները,
ի բաց առեալ քանի մը նշանաւոր կէտեր:
Միաբանեալ Եղբայրները պիտի շարունակէին
ուսիքի կերակուրով ալ սնանիլ եւ առանձինն
ինչք ունենալ: Գալով զգեստին՝ ուղեցին այն-
պիսի տարազ մ'ընտրել, որ Քարողոց Եղբարց
միութեամբն հանդերձ իրենց ազգային տար-
բերութիւնն ալ արտայայտուի, հետեւաբար
Ս. Գոմիիկոսի զգեստը ընդունեցան ի բաց
առեալ վրայի ճերմակ ուրաւը՝ որուն տեղ աշ-
խատաւոր Եղբարց նման սեւը գործածեցին:
Բաց աստի ունենալով հանդերձ ինքնուրոյն
կառավարութիւն ըստ կանոնաց Միաբանու-
թեան՝ կոնգակաւ վճռուեցաւ անոնց նկատել
Քարողոց Եղբայրները իւրեւ իրենց հայր եւ
հիմնադիր, չկատարել Միաբանութեան մէջ
ծանր իրողութիւն մը առանց անոնց առաջնոր-
դութեան, չգումարել երբեք ժողով առանց
անոնցմէ մէկուն նախագահութեան, պահել
վանքին մէջ քանի մը Քարողոց Եղբայրներ, որ
միշտ ի յորգանա ըլլան եւ ամենուրեք առաջին
տեղն ունենան, չլուծել հաւատոյ սեւէ տարա-
կուսել ինդիր մը առանց վճռոյ Քարողոց Եղ-
բարց, եթէ չկարենայ Ս. Աթոռին հարցուիլ:

Քարողոց Եղբարց հետ մարմնաւորած
չըլլալով՝ հանդերձ՝ Հայաստանի Միաբանեալ
Եղբայրները որչափ կարելի է ձուլուած էին
անոնց հետ:

Սակայն որ թուականին դրուեցան այս կա-
նոնները, չենք կրնար ճշդել: Հաւանօրէն Բու-
լնիւսացի Երջանկայիշատակ Բարթողիմէոսին մա-
հուան ի 1333 եւ Փլըրենտացի Ֆրա Գովհան-
նէս Թիֆլիսու Եպիսկոպոսին մահուն միջեւ ի

¹ Հռոմայ Քահանայապետները հոս փոխադրած էին
իրենց Աթոռը, ուր նստեցան 1308—1377:

² Այսպէս կոչուեցան Հռոմայ կաթողիկէ Եկեղե-
ցւոյն հետ միաբանութեան համար, որ եւ ապա զուրիշներ
մէ միաբանելու աշխատելուն կոչուեցան նաեւ Unitor որ
կը նշանակէ «Միաբանող»:

1348 դրուած ըլլալու են: Բնականաբար պէտք է ենթադրել ժամանակամիջոց մը ֆրա Յովնէս Բռնեցւոյն Ավինիոն եւ Լուով երթալուն, Դոմինիկեանց կանոնները սորվելուն եւ վերադառնալուն համար: Զարմանալի է սակայն որ այս բանակցութեանց վրայ ընդհանուր ժողովոց գործող մէջ հետք մ'անգամ չի տեսնուիր: Ամբողջ ազգ մը կը միաբանի մեր կարգին հետ, որուն մեծաւորները երբեք չեն զբաղիր նոյն խնդիրով: Եթէ Ցեր Յովհաննէս Բռնեցին պատմած չըլլար այս դէպքերը, ի զուր պիտի իյնատէրնը տարեգրութեանց մէջ այս պաշտօնական գործոց վրայ ակնարկութիւն մը:

Արեայ մինչեւ անգամ հարցառիլ այս լուծեան պատճառաւ թէ՛ Հայոց միաբանութիւնը գոհութեամբ ընդունեցաւ: Ստոյգ է որ այս դէպքը պատահած է Արեւելքի մէջ առանց գործակցութեան Միաբանութեան պարզապէս Եպիսկոպոսի մը ձեռք: Չկարծուիր թէ Հայոց եւ Փղըրնեացի ֆրա Յովհաննէսին միջեւ տեղի ունեցած համաձայնութիւնները ընդունելութեան համար առաջարկուած ըլլան ոչ ընդհանուր Մագիստրոսի մը եւ ոչ ալ ընդհանուր ժողովի մը: Բոլորովին մասնակի գործ մ'է առանց իրաւաբանական ձեւի որ անոր վաւերականութիւնը կ'ապահովէ: Այսպէս տեւեկ իրերէ փորձ մինչեւ Մագիստրոս Սիմոն de Langresի ժամանակ գուցէ ոչ առանց պատճառի, վասն զի Միաբանութիւնը չունէր վստահութիւն, ուր լաւ կը ծանօտար Արեւելքիները, անոնց ի կաթողիկէ կրօն դառնալուն յարասեւութեան վրայ՝ բայց եթէ կարի սահմանափակ, քանի՜ քանի՜ անգամ Պանդուխտ՝ Եղբայրները Արեւելեայց, Պարսից եւ Հայոց խաբէութեան միաժողով զոհեցնելու են: Միշտ եւ զրբթէ ամենեւին Միաբանութիւնը առաջին ժամանակներու մէջ չէր հաւանած որ Հայերը իրենց հետ միաբանին, բայց եթէ Ս. Աթոռին հրամանին վրայ եւ հարկեցողից պատճառներու առջեւ: Քանի մը միաբանեալ եղբայրք 1374ին փորձեցին մանկ ըլն իսկ Դոմինիկեան Միաբանութեան մէջ: Ոմանք ալ բարեպաշտութեան եւ կամ ուրիշ պատճառներու համար ձգելով իրենց վանքերը՝ Եւրոպա կ'անցնէին եւ Դոմինիկեան ուխտը կ'ուխտէին: Մեծ մասամբ թերուս եւ լատիններէն հազիւ ծանօթ միջին օգ-

տակարութիւն մը կ'ունենային, բայց իրենց հայրենաց մէջ Գրիգոր ԺԱ Բաշանայապետին խօսքին համեմատ, ըլլալով հանդերձ սակաւաթիւ, շահեկան ծառայութիւններ կը մատուցանէին, որոնց թիւը նոյն տոնն 160 է աւելի չէր: Բողոքներ տեղի ունեցան անոնց ընդունուելուն մասին առանց խորհրդակցութեան: Միաբանեալ եղբայրները, հաւատարիմ իրենց նախնական վիճակին, կը գալթակէին անոնց մեկնումին վրայ, եւ տեսնելով այս փախստականաց Դոմինիկեան կարգին մէջ ընդունուիլը՝ կը դատէին զայն՝ անուանարկութիւն իրենց Միաբանութեան դէմ, իրեն եւ անբարեկարգ եւ հոգեւորականութիւն ձեռք բերելու անբաւական: Գրիգոր ԺԱ միջամտելով այս վիճակին՝ արգիլեց Բարոզը եղբայրք Մագիստրոսին եւ բոլոր Մեծաւորաց ընդունիլ իրենց կարգին մէջ Միաբանեալ եղբայրները: Պիտի շարունակէին իրենց երկրին մէջ ի Հայաստան պահել Ս. Աթոռն հաստատեալ կանոնը Բարոզը եղբայրք կառավարութեան ներքեւ առանց անոնց հետ խառնուելու:

Եթէ քանի մը տարի ետքը Ռ. Բրաւոս Զ պարտաւորեցաւ բառեալ այս արգելքը եւ բանալ Դոմինիկեանց կարգին դուռները Միաբանեալ եղբայրք առջեւ, ասի իրենց ապաստարանի համար էր այդ յեղափոխութեանց ժամանակ՝ որ կը ստիպէր զանոնք հեռանալու իրենց բնակավայրերէն:

Այս առկախ վիճակը տեւեց մինչեւ Սիմոն de Langresի Մագիստրոսութիւնը: Առանց երբեք ունենալու ոչ Ս. Աթոռն եւ ոչ ալ մեր կարգին հաւանութիւնը՝ Միաբանեալ եղբայրները Դոմինիկեանց մէջ կազմակերպուելով Ս. Գրիգոր Լուսաւորչայ անուանակոչութեան ներքեւ՝ Բարոզը եղբայրք պէս կ'ապրէին եւ կը կառավարուէին: Գիշեր ցորեկ աստուածային պաշտամունքները կը կատարէին, իրենց մեծաւորները կ'ընտրէին եւ զանոնք կը ներկայացնէին իրենց Առաք Մեծաւորին որ «կառավարէ» ոչ կը կոչուէր: Ամէն տարի զինտեկնոսէին օրը Պրիորները ի ժողով գումարուելով՝ կ'ընտրէին իրենց կառավարիչը, որ Բարոզը եղբայրք պէս անմիջապէս պաշտօն կը ստանձնէր. առանց մեկու մը հաստատութեան: Ս. Դոմինիկոսի Միաբանութեան մէկ ճշգրիտ տիպարն էր, ի բաց առեալ մշտնջենաւոր պահեցողութիւնը եւ կամաւոր աշխատութիւնը: Իրենց ուխտին ձեւին մէջ կ'աւելցնէին նաեւ Լուծայ եկեղեցւոյ հնաման գործեան խոստումը, որ սովորյալը մտած էր

1 Բարոզը եղբայրները ի սկզբան «Պանդուխտ եղբայր», մակդիրն ունեցան ընդ ամենայն աշխարհ կաթողիկէ կրօնի քարոզչութեան շրջնուն: Համար:

Պանդուխտ Եղեայրներէն իբրեւ հաւատոյ երաշխաւորութիւն:

Այս ամէն մանրամասնութիւնները ունիւն
իշտութիւնտիրտ Զ. Էն, վաճառ 1355 Միաբա-
նեայ եղբայրները դիմեցին Ս. Աթոռոյն պաշ-
տմտապէս Հաստատել տալու Համար իրենց Միա-
բանութիւնը: Բաց աստի կը ինդդէին նաեւ որ
Քարազող եղբարը ընդհանուր Մագիստրորը
“գերագոյն մեծաւոր, նշանակուի Ս. Քահա-
նայապետէն, անանկ որ Հրապարակի վրայ լին-
ի իրենց անմիջական կառավարիչը ունենան եւ լին-
Միաբանութեամբ Հանրերէ թեմադրուած ըլլայ-
սա, իրր գաւառական մեծաւոր, ընդհանուր
Մագիստրորին: Եւ իրբ Զ միաբանեալ եղ-
բայրները առանց ունենալու գաւառական մե-
ծաւորի ոչ տիրտորը եւ ոչ ալ իրաւունքը
գաւառ մը կը հովուէին: Իրենց կառավարիչը
գաւառական մեծաւորի պէս ընդհանուր Մա-
գիստրոսին իշխանութեան ներքեւ գրուելով
գաւառական մեծաւորէ մ’աւելի իրաւասու-
թիւն չունէր եւ տիրտորսի միայն կը տար-
բերէր:

Յայտնի է որ Խնմովկենտիտա Զ Հիդրաւ տալ իր հաստատութիւնը առանց խորհրդակցելու նախագէտ Սիմոն Մագիստրոսին հետ: Վասն զի ասի որ իր ուսոց վրայ պիտի առնուր Միարանեակ եղբարց Ժանրութիւնը, իրաւացի եւ որ գիտնար դաշնադրանքն ամէն պայմանները եւ այնպէս ընդունէր զանոնք: 1356 Յունուար 31ին տրուած "Առաքելական Աթոռոյ" կոնգակը վ'նթագրէ ուրեմն որ Սիմոն Մագիստրոսը տեսած է Հայ պատուիրակները եւ համաձայնած անոնց հետ ամէն պայմաններուն վրայ որ պիտի ներկայացուէին Ս. Աթոռոյ: Դոմինիկեան Միարանութեան մեծ պատիւ ուէր նախարակոյս իր կանոնաց հետեւել, իրեն ենթարկուած եւ միանգամայն ի պահու հարկին Արեւելքի ամէն կողմերը իր Առաքելոց օգնելու ատակ ընկերութիւն մը կանգնել Հայաստանի մէջ: Իկկիզուցոյ համար ալ Նոյն էր յաջողածը: Վասն զի Միարանեակ եղբայրները որ Լեւոնացի իշխանութեան ներքեւ 'մ'պարէին, այս երկիրներուն մէջ կաթողիկէ հաւատքն բոյն էր դառնային: Անոնց կանոնաւոր կենաց բարի օրինակը պէտք էր որ այս Ժողովրդոց վրայ բարի տպաւորութիւն մ'ընէր: Այս պարագաներու մէջ Սիմոն Մագիստրոսը շատ գոհ էր առանց ներութեան տարած յաղթանակին վրայ: Վասն զի ուրախութեամբ կը Տնձեթ ինչ որ Պանդուխտ եղբայրները արտասուող սերմանքն էին:

Միաբանեալ Եղբայրք ընկերութիւնը փութով զարգացաւ: Ինչպէս իր ծագումին առեւ Բարսեղեան կրօնաւորաց պատկանելի թիւ Ժողովներ, նոյնպէս այժմ կըցաւ անմիջապէս Տիմեւեալապետութեան նոր տուններ: Իր վեպերը տառաքնութեան շայնտանի եւ վարստանի մէջ եւ Սեւ Ծովու եզերաց վրայ: Կաթայի մէջ միաբանեալ Եղբայրները հաստատեցին իրենց ընդհանուր Ուսումնարանները: Աստիճով կ'ընային ունենալ նաեւ օգնութիւն Երրորդայի իշխաններէն, վասն զի այն թուականին Կաթայի Պանդուխտ Եղբայրք վախճը Յունաստանի գաւառական Մեծնաւորին յանձնուեցաւ: Բայց այս տարածումը շատ քիչ ժամանակ տեւեց, ինչպէս գիտեք Գրիգոր ԺԱ.Ի 1374 Մարտ 6 առաւ կնոջակէն, որ անոնց թիւը այն ատենները 100 է աւելի չէր: Ինկով, կործանած էին մեծ մասամբ թուրքաց անդադար պատերազմներէն: Տուններ նին այրած եւ ինչքերնին թալանի արուած էր, որով այս դժբաղդները թուրքաց լուծին տակ իշխալով թափառական կը շրջէին: Անոր համար 1381 Ուրբանոս Զ արտօնեց զանոնք Բարողաշաց կարգին մէջ ռուսելու, բայց եւ այնպէս Ս. Քահանայապետը բերեք չէր խափաներ Միաբանեալ Եղբայրք ընկերութիւնը, ինչոք հաւանկ կը պահէր անոնց կառավարելիք ընդհանուր Մագիստրոսին իշխանութեան ներքեւ ըստ նախկին սովորութեան: Անոնք որ կրնային վերստին Արեւելքի մէջ հաստատուիլ եւ միասին ապրիլ, պիտի պահէին իրենց նախկին կազմակերպութիւնը: Այս վիճակը շարունակեց յարաճանք փոփոխութեան մէջ անգամ մինչեւ 1583, որուն մէջ պիտի տեսնենք անոնց պայաճեւութիւնը:

Ինտովկենսիոս Զ.ին 1356 Յուլիս 30
Թուակիր կոնդակը կը յայտնէ մեզի մասնակի
ղեպք մը որ պատմիչները կը շփոթեն։ Կոնդակը
ուղղութիւն է ոչ թէ մի եւ նոյն տարին Յու-
նուար 31ին ինչպէս Մեծ Հայաստանի Միա-
րանեալ Եղբարց Կառավարչին, այլ բոլոր Արհի-
ան եւ Եղբարց Հայոց տուներուն որ յայտնի-
ա՛նում։ Ինտովկենսիոս Եղիշխողը, ծառայ ծառայէր-
ա՛նում։ Ինտովկենսիոս Դրեւի վերջին եւ Եղբարց դահ-
Հայոց յայտնի ա՛նում համարադրուց։

Այս կոնգալը խմբագրողները այնպես մշակեցին, որ համարվեցին որպես լրագրողական աշխատանք, ինչը նրանց տրամադրեց օգտագործել համապատասխան հրատարակչական օրենքները։

Խննդկենսոս Զ այս կոնգակը կը զրկէ յայտնի թուաւոր Հայոց առաքելութեան տուններուն Պրիորաց: Երայտնի թուաւոր ըլլալու համար այս տունները պէտք է որ կամ Խոտայի եւ կամ Մի- ջերկրականի Արեւմտեան եղբայր վրայ ըլլային: Այսպիսի բացատրութիւն մը երբեք չի կրնար պատշաճիլ մեծ Հայաստանի վանքերուն, որոնց ամենքն ալ յայտնի թուաւոր են: Մասնաւոր ուր Ս. Քահանայապետը կը գրէ իր կոնգակը այս տուններուն Պրիորաց եւ եղբայր, մինչդեռ հինգ մօսի առաջ Երեւան 31 Միաբանեալ եղբայր գրելով՝ իր կոնգակը կ'ուղղէր անոնց կառա- վարին եւ Մեծ Հայաստանու եղբայր: Խնչպէս յայտնի կը տեսնուի հասցէները նոյն չեն, ոմանք յայտնի թուաւոր կառավարի մը ներքեւ, եւ ոմանք յայտնի թուաւոր Պրիորաց ներքեւ:

Ցարկոյ չկայ ուրեմն որ Խննդկենսոս Զ. ին 1356 Երեւան 30 կոնգակը ուղղեալ էր այն Բարսեղեան Հայ Կրօնաւորաց, որ հալածա- նաց տիր: Երեւանեցի փախտեալ Երեւան ան- ցած էին եւ ամէն բանէ զուրկ թափառական կը շրջէին, բայց եւ այնպէս քանի մը քաղաքներու մէջ յարողած էին առանց հաւանութեան Ս. Ա- թողին եւ կամ Թեմակալ Եպիսկոպոս վանքեր, եկեղեցիներ շինել եւ հասցեալներ կալածածներ ստանալ: Ասոնք առանց կանոնի եւ գլխի ըլլա- լով՝ Խննդկենսոս Զ կը փութայ բարեկարգել զանոնք, եւ ըստ իրենց խնդրանաց կը յատկացնէ անոնց ալ այն կանոններ եւ Սահմանադրու- թիւններ, զորս հինգ մօսի առաջ հաստատած էր Միաբանեալ եղբայր համար ի 1356 Երե- վան 31: Եւ ըստ այսմ Հայ Կրօնաւորաց այս կրկին ընկերութիւնները, Միաբանեալ եղբայր յայնկոյ ծովու, եւ Հայ Կրօնաւորք յայնկոյ ծովու ունէին թէ եւ միութիւն կանոնի եւ կա- ռավորութեան, բայց ներքնապէս համազգայ- նութենէ զատ ուրիշ առնչութիւն չունէին ի- րենց մէջ:

Օգտակար է մեզի պարզել հոս Արեւ- մուտքի Հայ Կրօնաւորաց ընկերութեան քանի մը յիշատակները, որ Խննդկենսոս Զ. էն իրենք ալ Սիմոն Մագիստրոսին իրաւասութեան ներքեւ դրուեցան:

Կղեմէս Կալանոսի վկայութեան համեմատ ճինովայի մէջ կար Հայ Բարողողաց վանք մը, եւ կ'ըսէ թէ «այս Հայերը Միաբանեալ եղբայր- ներէն էին», բայց այս հեղինակը, կարի ծանօթ Հայաստանի Միաբանեալ եղբայր, չհարծուիր որ կասկածի Արեւմուտքի մէջ առաքելութեան Հայ վանքերու գոյութեան, բոլորովին զատ վե-

րոյշեալ եղբայրներէն: Ես տեսնուած պատ- ճառներէն ստիպուած եմ կարծելու որ ճինու- վայի Հայ Բարողողները ճիշդ անոնք էին, որոնց համար Երեւան 30ի կոնգակը կ'ըսէ թէ կը բնակէին յայտնի թուաւոր: Այս բացատրութիւնը ուրիշ մէկ տեղու մը չի պատշաճիր երբեք, եթէ ի նկատի առնուի ճինովայի եւ Արեւելքի մէջ եղած վաճառականական յարաբերութիւնները: Հայաստանէն գալով կը մտնուէր ճինովալ եւ կամ անոր մօցակէց վեներիկին: Անոնց նաւերը Արեւելքի կանոնաւոր երթեւեկը կ'ընէին:

Իսկ իրօք ալ ճինովայի գեր-Մատենագա- րանագետ Մ. Carrettoէն տեսնուած ծանօթու- թիւններէն կ'իմացուի որ 1303էն ի վեր Բար- սեղեան Կրօնաւորք հաստատուեցան այս քաղա- քիս մէջ եւ հիմնեցին եկեղեցի մը Ս. Բարթո- լոմէոս Հայոց: Եւ ըստ այսմ շուրջ 1350, կը գրէ ինձ, այս Բարսեղեան Կրօնաւորները փոխե- ցին իրենց տարալը եւ առին Գովիսիկեան աշ- խատար եղբայր ձեւը: Քահանայապետին կոն- գակը որ գտնուի յիշեալ Միաբանութեան իրա- ւասութեան ներքեւ կը գնէր 1356ին է: Ասոնք են յայտնի թուաւոր Հայերը, որոնց վրայ կը խօսի Քահանայապետը: Կը գտնուի զատնք նաեւ Պի- ղայի եւ Հռոմայ մէջ, ուր կը պահէին Ս. Աս- տուածածին Հայոց, Եկեղեցին, Վատիկանու Մայր Եկեղեցւոյն մօտ: Կը գտնուի նաեւ վե- նետիկի մէջ, որ անոնց բնական ապաստանարանն էր. վասն զի այս Բարսեղեան Կրօնաւորները ի- րենց հայրենիքը թողուցին Մահմետական հալա- ծանաց հետեւեալօք: Կաթողիկէ Ժողովոյց մէջ գտնուելով՝ ի վարձ աքսորանաց՝ իրենց հաւատքը անարատ պահելու բաղին ունեցան, որուն երաշխաւորն էր իրենց հպատակութիւնը, եղբայրք Բարողողաց Մագիստրոսին...

Բարսեղեան Հայ Կրօնաւորաց Հռոմայ մէջ եւս օրեւան ունենալը հաստատելու համար պատշաճ կը համարենք յառաջ բերել Բրիտա- նական Մուզէնին մագաղաթեայ մէկ ձեռագիր Աւետարանին յիշատակարանը. — «գրեցաւ սա եւ աւարտեաւ ձեռագիր մեղապարտ Խաչե- նեցի Վարդան արեղայի ի 12Ը = (1239) թուաբերութեան հայկազեան տումարիս, ի տիե- ղերական Մայրաքաղաքն Հռոմ, ընդ հովանեան Սուրբ Առաքելոցն Պետրոսի եւ Պաւլոսի, եւ Քրիստոսեան սուրբ պատկերին զոր զատարակ ասի, ի հանգատարանին Հայոց, ի դրան Սրբոյ մաւրս յուշոյ Սանթա Մարէ ի միոյ մի եղին եղ- բայրութեանս, որք վասն սիրոյն Քրիստոսի եւ Սրբոց Առաքելոց եւ վասն յուսոյն արքայո-

Թիւն՝ յանձին ունին զկամաւորաշքատութիւնս։ Որոյ է առաջնորդ տանս եւ եղբարցս՝ Սարգիս Մարաշինեցին⁸։ (Հայկ. թարգ. նախնանց էջ 163)։

Ըստ այսմ յիշատակարանի բարսեղեան չայ կրօնաւորները, եթէ գրչի սխալ մը չէ սարդած թուականին մէջ, պէտք է որ աւելի կանուկ ժամանակաց մէջ միաբանած ըլլան Հոռմայ եկեղեցւոյ հետ, աւելի շուտ Եւրոպայացած եւ Դոմինիկեանց կանոնը մի միայն յաջատութեամբ ընդունած։

Վերոյիշեալ վեց Եպիսկոպոսական ամբուները, քաղաւանդէն կիմանալը, յիշմացս ժամանակաց պատերազմներու, հայրածանաց եւ հաւաճարակ հիւանդութեանց պատճառաւ մինչեւ ժը դարուն սկիզբը խափանուելով՝ կը մնայ միայն Ղախիբեանու գաւառը, որ Դոմինիկեան կրօնաւորաց ձեռքով կը հովուուէր։ Ասոր ալ լազմաթիւ վանքերը տասնի կը վերածուին եւ նոյնապէս գիւղերէն, որ եւ Ապարաններ, Ճահուկ, Ապրիւն, Խոջկաշէն, Շահուկ, Սալիթալ, Ղաւաշուշ, Կոջբաշէն, Գանձակ եւ քոնին։ Ասոնց առաջնոյն Եկեղեցին նուիրուած էր Ամենայն Սրբոց, երկրորդին՝ Ս. Յովհաննու Մկրտչի, իսկ երրորդին՝ Ս. Ստեփաննոս նախավկային. մնացածին վեց յիշատակութիւն չկար։ Ասոնց ամէնքը յայտնի կ'երեւին 1710 գումարեալ գաւառական ժողովոյ մը լատիներէն արձանագրութիւններէն, որոնք նոյնպէս Ղուկի խանին արշաւանաց դառն հետեւանք անրնակ կը մնան նախ ժողովրդոց ի փախուստ դիմելով, եւ ապա այն կրօնաւորաց որ յաջողած էին մահուանէ ճողկալով. վասն զի անոնցմէ ութ քահանայ եւ երկու գաւառական մեծաւոր զոհ եղած են հալածիչ երկաթոյն։

Յիշեալ գաւառական ժողովոյն մէջ կ'ըն. տրուին ամէն եկեղեցեաց կամ որ նոյն է ամէն վանաց առաջնորդները գաւառական Մեծաւորին առաջարկած քանի մը անձանց մէջէն, որ ըստ սովորութեան գաւառին ամէն երեք տարի կը փոխուէին։ Ժողովոյն նիստերը վաւերացնող հարց ստորագրութիւններէն կ'իմանանք այն թուականին Դոմինիկեան Միաբանութեան մէջ գտնուող չայ եւ կամ հայազետ անդամոց անունները, ըստ որում այն ժամանակ արդէն Միաբանեալ եղբարց ընկերութիւնը ցրուած եւ Դոմինիկեան Վարդին դուռները բացուած էին Հայոց առջեւ ինչպէս վերը տեսանք։ Բայց նախ պիտի յառաջ բերենք իբրեւ. նմոյշ ընդունի վանական ժողովոյ մը հայերէն արձանագիրը, որ միակն է իր տե-

սակին մէջ։ Յիշեալ ժողովը կը գումարուի Ապարաների վանքը, Աթոռ Գաւառական Մեծաւորին, որոշելու համար մերձակայ գաւառական ժողովոյն օրը եւ տեղը։

Յսմի Տեսուի Ռերորդի եօթն ճերորդի Ժերորդի ի գաւառին ըստ Լաթինաց տօմարին, եւ ժիւ Եռնիսի ըստ Հայոց, այսինքն ըստ Հնոյ կալենդարին, կոչէ Պատուականագոյն վարդապետ եւ Պրովնցեալ (Անըլէ Սմէլէնսքի) ոչ միայն զկարգաւորս վանից Ապարաներոյ, այլ եւս զայն, որք եկեղեցին ի վանիցս առ սովորական ձայն զանգակի առ յառնել զնորհուրդն, ի կողմանէ բոլոր գաւառին Մեծաւորաց, յոր խորհուրդ յառաջագրեաց Պատուականագոյն Հայր Պրովնցեալն ուր եւ յորում վանն կարէ ընել հեշտաբար կոչումն եւ յորում աւուր։ Ռերորդ ամենեքին հարցն հաւանեցան թէ լաւ իցէ կոչել զկարգաւորսն ի գլխաւոր վանն Ապարաներ, որպէս ի գլխին բոլոր գաւառին, աւուրն եւ նոյնոյ կոչման սահմանեցին երկրորդ յաւուրն Եռնիսի ըստ Հնոյ կալենդարին, այսինքն յաւուրն այցելութեան Երանուհւոյ Կուսին Մարիամու։

Ita est Fr. Antonius de Pesclavio Ordinis Praedicatoris, Missionarius Apostolicus et Pro-Vicarius Conventus Abaranensis testor ut supra.

Ես ֆր. Պետրոս Վեքար որպէս ի վերոյ
 " " Գեորգ որպէս ի վերոյ
 Տր Մատթիա որպէս ի վերոյ
 " ֆր. Գրիգոր ճահուկեցի։

Ita est Fr. Angelus Magister Provincialis Fr. Hyacinthus Ferniakiendies Sacerd. Theol. testor.

Յաջորդ Նիստերու արձանագրութեանց ներքեւ գտնուող հայերէն ստորագրութիւնները. —

Ես ֆր. Ստեփաննոս մեծաւոր Խոջկաշինու վանից ձեռամբ իմով գրեցի։
 " Անդրէաս Թումեցի որպէս ի վերոյ։
 " Զմիս մեծաւոր Շահուկնոյ վանից ձեռամբ իմով գրեցի։
 " Մանուէլ դէ Մարիա որպէս ի վերոյ։

Fr. Gregorius Gulliar Armenus. (Ասի Անտոնեան Միաբանութեան Հիմնադրաց նամակը 1718ին Հալէպէն Հոռմ տանողն է)։

Ես ֆր. Յակոբ Կոջբաշինու վանից ձեռամբ իմով գրեցի։

- Ես ֆր. Յովհաննէս Սալիթաղու վանից մեծաւոր
 ձեռամբ իմով:
- " " Աղարիա Սոթո ֆրիոր մեծաւոր Բոնայ
 վանից ձեռամբ իմով գրեցի:
- " " Թոմաս որպէս ի վերոյ:
- Տր. Աթանաս որպէս ի վերոյ:
- Ֆր. Գոմփիկոս մեծաւոր Ապրիլունաց վանից
 ընդունիմ որպէս ի վերոյ:
- " Ալեքսանտ:
- " Ամբրոսիոս ճահկեցի:
- " Մատթէոս:
- " Բեռնարդոս Բաղումեցի:

Գալով մեր խոզարկութեանց բուն նպա-
 տակին՝ ի գերեւ չեղաւ մեր յոյժը. վասն զի քա-
 ղուածոյէն կը տեսնուի որ 1781 լուսաւորչեան
 եղբայրութիւն մը Հաստատուեր է ի նպաստ աղ-
 քատաց նախանշանակեալ Ս. Պետրոս Եկեղե-
 ցւոյն մէջ, ուր արդէն Հայ Կաթողիկէները 1737էն
 առաջ կ'ունենան Ս. Գրիգոր լուսաւորչայ խո-
 րան մը, որ յանուն նորին նովորեալ եղբայրու-
 թեան Հաստատուելէն ետքը աւելի եւս կը բա-
 րեղարգի, մանաւանդ թէ վերջին թուականին
 անոր առջեւ գլխեր ցորեկ կանթեղ վառելու
 պայմանաւ "Չեթի կտակ", տիտղոսի 150 դա-
 չնկանի գրամագլուխ մը կապած էր Հոծա
 կարպետին: Ար տեսնուի նաեւ մշտնջենաւոր
 պատարագաց դրամագլուխներ կապեալ 11 դա-
 նազան Աղգային անձինքներէ 1702—1823,
 որ են Միքայէլ Աղա, Տէր Յակոբ Վարդապետ
 Ղազարոսեան: Ետեւ Աղա, Հոծա կարպետ,
 Տէր Անտոն վարդապետ, Տիկին Սոֆի Նիկողո-
 սեան, Տիկին Մարիամ դուստր Նահապետի
 Համբարձումեան և Կորսեցի, Տիկին Կատարինէ
 Խիւտապէրտեան և Կորսեցի, Պօղոս Աղա որդի
 Յակոբայ Բարաթլան, Տիկին Բեճինա դուստր
 Գրիգորի Զուխանեան և Կորսեցի, Տիկին Բե-
 ճինա Հիւրմիզեան և Կորսեցի:

Անբոյժեալ լուսաւորչայ խորանը այժմ
 անհետացած է 1843ին Եկեղեցւոյ ամբողջապէս
 քարաշէն վերաշինութեամբը: Նախկին կէս քա-
 ղաշէնը 110 տարիէ ի վեր աննորոգելի դարձած
 ըլլալով: Առթիւս վերնատան վրայ, ըստ ակա-
 նատես վկայութեան Երուսէի Տաքց վանաց, կրկին
 յարկ մ'իւն շինուած է Հայ Տիկնայց Համար,
 ըստ որում անոնց սովորութիւնն էր այրերէն
 անտես ըլլալ Եկեղեցւոյ մէջ:

Ասոնցմէ զատ դարձեալ քաղուածոյէն
 կ'իմանանք որ 1674էն ի վեր յաճախելու սկսեր

են Գոմփիկոսեանց Եկեղեցին՝ Հայ Կաթողիկէ-
 ները, Պրուսացի Հ. Գրիգոր Կիրակոսեանի Հայ-
 ազգի Բարոզող եղբայրին նորագարձները,
 որուն ձեռքովը մուտ գտեր է կաթողիկէու-
 թիւնը և Կողմայ Հայ գաղութին մէջ: Վերջապէս
 Հայերն այնքան ազդեցիկ եղեր են Հանդէպ այս
 Եկեղեցւոյ, որուն կէսը սեփականելու յարողեր
 են, Հետեւաբար ամէն տէրունական տունըրը սո-
 մարի տարբերութեամբ կրկին անգամ կը կա-
 տարուին եղեր, եւ մեծագործը Հանդիսի Ս.
 Գրիգոր լուսաւորչայ եւ վարդապետի ազգային
 տունըրը, որ Հասարակօրէն կը Հանդիպին Եկե-
 ղեցւոյ առաջին կարգի զարգարուած օրերուն
 Մարմնոյ եւ Արեւիկ տունին առթիւ: Այս վիճակը
 կը շարունակուի մինչեւ 1830, որուն մէջ Հայ
 Կաթողիկէներն ալ ինքնուրոյն Հասարակութիւն
 կը ձանշուին Օսմանեան Կառավարութենէ եւ
 առանձին Եկեղեցիներ կ'ունենան:

Հ. ՆՍԱՀԱՆ ՍՐԱՊԵԱՆ
 Միտքաւ Անտոնիան:

ԿԻՒՐԻՈՆ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ ՎՐԱՅ

ՊԱՏՄԱԹԻՒՐԻՆ ՀՈՅՎՐԱԿՆԵ ՏՐԱՐԵՐԻՐԻԹՅՈՒՆՆԵՐ
 ԵՍԹՆԵՐԻՐԻ ԳՐԱՐԻՒ ՄԷՋ

Զատասնմանայ շրջան Հայոց եկեղ. Պատմութեան
 574—610:

(Հրատարակուի իւր Գրքի)

Գ Լ Ո Ւ Ն Ժ Բ.

Կէ-ընէ Բ-ժննմէն ետքը եւ իւր Գրքին օրերը:

Ի՞նչ գործնական ազդեցութիւն ունեցաւ
 Աբրահամեւ Հրջաբերակները Հայ Ժողովուրդեան
 վրայ. պատճառքն որ եւ ինչ յուզում, ատելու-
 թիւն դէպի Վրացիները, եւ տրուած Տրահան-
 ներու համաձայն ընթացան Հայը այնուհետեւ:

1 Այս ժամանակ Գոմփիկոսեանց Ս. Պետրոս եկեղե-
 ցին մատուց մ'էր վանքին սեղանատունէն ձեռացած. վասն
 զի 1660ի Տրգեհէն ամեն զարձած էր իրենց պատիկ Եկեղե-
 ցին, եւ վանատունը շնորհեալ չլիակայ պարտեղով միա-
 սին Angelo Zaccariaէն, որուն վրայ 1733ին լինուեր է կէս
 քարաշէն եկեղեցի մը, եւ այս 1843ին ալ այսօրուան ամ-
 բողջապէս քարաշէնը (Latvité de Constantinople):

2 Առի սխալ կերեւի մէջ քանի որ գրեմք թէ
 Կ. պօղոս առաջին Հայ գաղութին անգամ ուներ իր մը
 կաթողիկէներու. վասն զի (Պատմ. Չառ. Հայ. Գ. էջ 309)
 Սոյց Ե. Ժողովոյն մէջ, Գուրգուրէ ի 1307, կը գտնենք
 Յուսիկ Եպիսկոպոս մը Կատարեղիմուպօղոս, կամ ըստ ըն-
 դարձակ Օրացոյցի (1302 էջ 186) Սահակօղոս: Տեղեւ ժո-
 ղովոյն մէջ Հայերը ընդունած են Հռոմայ Եկեղեցւոյ կա-
 թողիկէ դասանալը: